

ДЕ ВИСОКО СТОЇТЬ НАУКА, ТАМ ВИСОКО СТОЇТЬ ЛЮДИНА

Промова Президента України Л. Кучми

Вітаючи таку високоповажну аудиторію, хотів би наголосити, що надаю важливого значення регулярним зустрічам з науковою громадськістю, незалежно від тематики та формату. Я завжди їм радий, хоча мова часто заходить про дуже непрості, а часом і не зовсім приємні речі.

Життя є життя, і нам з вами разом його поліпшувати та виправляти. З одного боку, ми ще остаточно не віддалилися від економічної кризи і продовжуємо відчувати її наслідки. На все це наклася політична напруга, яка заважає нормально жити і працювати, отруює морально-психологічну атмосферу в суспільстві. А разом з тим — і це вже загальновідомо — виразно намітився поворот на краще в економіці. У першому кварталі 2001 року в Україні зберігалася тенденція зростання основних макроекономічних параметрів. Зокрема, приріст промислового виробництва становив 17,4 відсотка. Це один з найвищих показників серед країн СНД.

На відміну від минулого року, залишається стабільною національна грошова одиниця. У березні роздрібні ціни зросли всього на 0,6 відсотка, а ціни виробників навіть знизилися. Загалом індекс цін за три місяці є на 3,7 відсотка нижчим проти відповідного минулорічного періоду. Позитивні зрушення намітилися і в соціальній сфері.

Головне тепер — закріпити і розвинути обнадійливі тенденції, зробити їх необоротними. А заодно підтвердити, що позитивна динаміка породжена не волею випадку і не збігом обставин. Вона впливає з усієї нашої попередньої роботи, вистраждана багаторічним досвідом, часто гірким і болісним. Такими здобутками треба дорожити. Якщо втратимо їх, не покладемо в основу дальшого поступу, іншого шансу може не бути. Я розраховую на участь у цій доленосній роботі вітчизняної науки, і насамперед визнаного її авангарду — академічної. Участь масштабну, ефективну і відповідальну, адекватну жорстким викликам часу.

Мені вже не раз доводилося наголошувати — починаючи ще з виступу перед Президією Академії наук у листопаді 1994 року — на необхідності якомога повнішого включення інтелектуального ресурсу нації в суспільну практику, в реалізацію тих завдань і розв'язання тих проблем, які ставить перед нами новітня доба.

Стосовно науки у цього імперативу є два, на мою думку, основні і взаємопов'язані аспекти.

Перший — примноження науково-технічного потенціалу, прискорена його диверсифікація та адаптування до сучасних реалій.

Другий — зважені на терезах наукового аналізу обґрунтування шляхів і напрямів розвитку країни, її економіки, вибір необхідного для цього інструментарію. Іншими словами, наука повинна пропонувати суспільству основні вектори та параметри його майбутнього і визначати свою роль та місце у втіленні цих пропозицій у життя, виходячи насамперед з

того, що звичні, традиційні й усталені підходи, зорієнтовані здебільшого на поточні, рутинні проблеми та потреби, вже не годяться. На зміну їм має прийти парадигма, базована на врахуванні якісно нових чинників, які набувають бурхливого поширення у світі і дедалі більше впливають на долі держав та народів незалежно від їхнього бажання чи небажання.

Здається, вже ні в кого не викликає сумніву той факт, що людство перебуває на черговому з переломних етапів своєї історії — переходу від індустріальної цивілізації до постіндустріальної та інформаційної з дедалі більшим, а незабаром і безроздільним домінуванням інтелектуальної праці та її продукції.

Це стосується як сфери матеріального виробництва, так і соціокультурного розвитку. Причому темпи трансформаційних процесів настільки високі, що відставання від них може бути, і ми це вже бачимо на прикладі багатьох країн, швидким і непоправним.

Яке місце відведене у новому світовому розкладі Україні? Відповідь на це запитання залежить поки що від нас самих. У принципі вона вкладається в таку дилему:

— або будемо і далі розвиватися за рахунок нещадної експлуатації наявних ресурсів, добивання виробничого потенціалу і посилення залежності від зовнішніх факторів;

— або зробимо основною своєю опорою саме науку, а головним орієнтиром — інноваційну модель розвитку, напружимо всі сили, резерви і можливості для того, щоб приєднатися до постіндустріальних країн. Підкреслюю: приєднатися, а не наздоганяти, що є справою завідомо програшною і безперспективною. Логіка, здавалося б, очевидна, і вона наче й не залишає варіантів для вибору. Але це в теорії, а на практиці ми багато в чому ще продовжуємо залишатися на роздоріжжі.

Тим часом не тільки зарубіжний, а й свій власний історичний досвід підказує, де шукати ключі від майбутнього. Згадаймо хоча б перші повоєнні роки, коли нелюдська напруга відбудови країни поєднувалася з роботою «на виріст», прицілом на перспективу. Хіба не цьому Україна значною мірою завдячує потужним ривком своєї науки, створенням і зміцненням багатьох славетних її шкіл?

Безумовно, нинішній стан вітчизняної науки, як і загальна ситуація у державі, складний і суперечливий. При бажанні у ньому можна знайти підстави та аргументи для обґрунтування різних, а то й прямо протилежних точок зору — і щодо загальної скрути, і щодо потужної енергії творення, яка є і чекає своєї пори. Очевидно, мають рацію і ті, й інші. Але вся сутність у тому, під яким кутом зору і з яким розрахунком на все це дивитися.

Не заперечуючи істотних труднощів і немалих втрат, я все-таки залишаюся при переконанні, що в Україні зберігся інтелектуальний потенціал, достатній не тільки для поліпшення нинішнього становища, а й для здійснення якісних проривів у різних галузях фундаментальної та прикладної науки, піднесення економіки та соціальної сфери.

У цій думці мене утверджує і те, що цілий ряд розробок, які перебувають на найсучаснішому рівні або й випереджають час, вдалося зберегти і розвинути, забезпечити їм високу конкурентоспроможність на світовому ринку за умов затяжної і жорстокої економічної кризи і, буду відвертим, відсутності належної державної підтримки.

Вам ці надбання добре відомі. Але не можу утриматися, щоб не нагадати про деякі з них, які вважаю кращими досягненнями української науки та високих технологій, еталонними на даний момент зразками виходу України на світовий ринок з інтелектуальним товаром. Це, як ви вже, мабуть, здогадується, участь у реалізації міжнародної програми «Морський старт», а також створення літака АН-140, серійний випуск якого вже почався в Ірані. Цим ще раз підтверджено як конкурентоспроможність нашої науки і виробництва, так і здатність владного та економічного механізму держави до здійснення проектів вищої складності та відповідальності. Є й ряд інших переконливих прикладів. Наприклад, літак АН-70, який називають літаком цього століття.

До галузей, які базуються на високих технологіях і вже сьогодні спрямовані у майбутнє, я відніс би, крім авіакосмічної, і матеріалознавство та електрозварювання. Причому вони існують не як одиничні краплі, яким ще треба добиватися визнання і шукати свою нішу у світовому поділі праці. Необхідно примножувати рахунок досягнень, які не тільки ефективно працюють на економіку, міжнародний імідж та авторитет держави, а й живлять наш оптимізм, нашу впевненість у завтрашньому дні України та її науки.

Зрозуміло, що забезпечувати такі прориви скрізь, на всіх ділянках, неможливо. Це не під силу навіть найбільш розвиненим країнам. Виходячи з обмеженості власних ресурсів і враховуючи світовий досвід, ми зобов'язані жорстко окреслити коло пріоритетних конкурентоспроможних досліджень та технологій. Завдання полягає у тому, щоб забезпечувати реальну і повноцінну підтримку саме тих напрямів та досліджень, де ми посідаємо передові позиції і маємо достатні конкурентні можливості. І зосереджувати на них усі складові свого потенціалу — кадрову, матеріально-технічну та фінансову. Це Україні цілком по плечу. А розпорошення сил і ресурсів, «всеїдність» у виборі напрямів та цілей наукового пошуку ще ніколи не давали оптимального результату.

На жаль, в істинності таких висновків доводиться переконуватися і від зворотного. Ви, мабуть, звернули увагу на те, що при аналізі нашої нинішньої економічної динаміки я обов'язково зазначаю, що вона ще не є наслідком глибоких якісних перетворень, і насамперед структурних. До цього можна додати, що вкрай недостатня і науково-технологічна компонента позитивних змін в економіці — вони забезпечуються, як правило, екстенсивними чинниками. Звідси, зокрема, така невідповідність, яка здається парадоксальною — але тільки на перший погляд. Не поступаючись перед розвиненими країнами світу за насиченістю науковими кадрами, Україна значно відстає від них за ефективністю використання потенціалу науки і техніки. Істина гірка, прикра, але з нею треба рахуватися і робити висновки.

Принципово важливий з цих висновків у тому, що у науково-технічній політиці нам треба переходити від ідеології виживання, яка обмежує широту погляду і сковує ініціативу, до ідеології прискороного розвитку, пронизаної почуттям перспективи. Тобто до тієї самої роботи «на виріст». Економічні передумови для такого переходу, як бачимо, вже вимальовуються. Вони перш за все у нарощуванні темпів зростання і наданні їм сталого характеру.

Одночасно і не менш рішуче нам треба ламати психологічні стереотипи — як за давнини, так і сформовані вже в останні роки. Надзвичайно шкідливий з них я вбачаю в інертності думки і дії, яка виявляється у тяжінні до неконкурентних, але вже звичних напрямів у науці та на виробництві, побоюванні втратити свої позиції і тут.

Це вимагає активного втручання Президії Академії. Адже такі підходи не приносять скільки-небудь відчутного ефекту для економіки та особливих лаврів їхнім прихильникам,

а шкода від них величезна. Фактично розпорошується найбільш вартісна частина людського капіталу держави, марнуються великі кошти. Іншими словами, така політика, поглинаючи дефіцитні ресурси суспільства, мало що йому дає. Це властиво не лише науці, а й економіці загалом.

Не в останню, якщо не у першу, чергу пригнічується розвиток тих галузей, які випускають високотехнологічну і наукомістку продукцію — наприклад машинобудування. Натомість маємо вочевидь гіпертрофовану частку галузей сировинних та енергомістких. За підсумками минулого року, їхня сукупна питома вага у структурі промислового виробництва наблизилася до 60 відсотків. Той приріст, який є сьогодні, або принаймні лєвова його частка, беруть початок саме з цього сектора економіки. Не знаю, як вам, шановне товариство, а мені у подібних явищах та тенденціях вбачається якийсь комплекс тимчасовості, небажання або й острах заглянути у перспективу: день, місяць, рік прожили — і слава Богу. Заради справедливості мушу сказати, що наука ще не відчуває зустрічного руху з боку виробництва, відповідних міністерств та відомств. Чимало ефективних розробок залишаються не тільки незатребуваними і нєреалізованими, а й невідомими для тих, хто має це робити. І хоча інновацій на активність у промисловості порівняно з минулими роками дещо зросла, вона залишається неприпустимо низькою. Поки що нею охоплено не більше 15 відсотків від загальної кількості промислових підприємств. Я не за якісь директиви чи рознарядки в цій справі. Але рух на вулиці «наука — виробництво» має бути двостороннім. Тут уже повинні сказати своє слово принципи ринку з його нерозривним і знову ж таки взаємним зв'язком між попитом та пропозицією.

У тому, що такі механізми поки що не спрацьовують або спрацьовують не завжди і не скрізь, безумовно, велика провина держави. Зокрема, і за відсутність стимулів до активізації інноваційної діяльності. Але багато що залежить і від самих наукових сил, які повинні чітко й аргументовано обґрунтувати свою суспільну роль та призначення, доводити свою необхідність. І одночасно допомагати суспільству усвідомити сутність вимог та викликів постіндустріального світу. Перефразовуючи древніх латинян, можна сказати: часи змінюються, і ми маємо змінюватися разом з ними. Історія знає безліч випадків, коли справді революційні, проривні технології виходили на ринок після того, як вони визріли, викристалізувалися у надрах державного сектора за достатніх дотацій, а фактично — субсидування державою. Потім, виходячи на ринок, вони компенсують суспільні витрати.

Основне джерело поповнення ресурсів, які спрямовуються на прискорення науково-технічного і технологічного прогресу, на соціальний захист науковців, — економічне зростання. Зв'язок тут прямий і безпосередній. У Державному бюджеті на 2001 рік асигнуван ня на діяльність Національної академії наук збільшено проти минулорічного рівня на 115 млн. грн., або в 1,65 раза. Зрозуміло, що цього ще дуже мало, але це вже тенденція. Водночас покладатися виключно на державний бюджет не слід. Можливості держави повинні дедалі більше, як це знову ж таки робиться у всьому світі, поєднуватися з потенціалом приватного капіталу, в тому числі іноземного, різного роду фондів та громадських структур. Саме на цій основі постали і продовжують розвиватися авіація, космічна галузь, інформаційні системи та інші новітні сфери. Перші паростки таких підходів з'являються у нас, і я обіцяю їм всіляке сприяння та підтримку. Загалом настав час вдумливо і раціонально підійти до питань диверсифікації джерел фінансування науки. Вона має ставати не тільки реципієнтом бюджетних коштів, а й дедалі більшим виробником інтелектуальної продукції.

Цей товар, як ми знаємо, на світових ринках у великій ціні. Відтак його продаж може стати і дієвим засобом зміцнення фінансового підґрунтя нашої науки, і не менш важливим

каналом наповнення бюджету. Так робиться, повторюю, в усьому світі, причому стосовно не тільки прикладних, а й фундаментальних досліджень.

Комерціалізація науки — а в даному разі йдеться саме про неї — передбачає застосування внутрішніх та міжнародних тендерів, конкурсів, концесій, інших форм організації наукових досліджень та практичного використання отриманих результатів. Тут, як і в інших сферах, потрібен ефективний менеджмент, який забезпечував би вихід дослідних та дослідно-конструкторських розробок на внутрішні та зовнішні ринки. Можливо, слід подумати про створення єдиного координаційного центру, на який можна було б покласти такі функції:

— інвентаризацію, узагальнення всіх розробок, що провадяться в академічній та вузівській науці;

— залучення до участі в найбільш перспективних дослідженнях та впровадженні їхніх результатів зарубіжних наукових центрів та фірм;

— виставлення на продаж (наприклад, через щорічні аукціони) завершених розробок, перспективних ідей, ноу-хау.

Йдеться, по суті, про започаткування якісно нових відносин з іноземними партнерами у створенні та використанні спільної інтелектуальної власності.

Як на мене, подібні пропозиції — а вони надходять усе частіше і відображають загальні тенденції у цій сфері — заслуговують на увагу, вивчення і узагальнення. Та незалежно від того, якими будуть висновки і практичні дії, треба невідкладно братися за врегулювання питань, пов'язаних з інтелектуальною власністю. Тут у нас ще дійсно незорана цілина, безладдя, від якого страждають усі — держава, економіка, наука і вчені. Варто згадати хоча б відому багатьом з вас історію літака АН-70. Завтра у мене запланована представницька нарада з питань захисту інтелектуальної власності. На її розгляд буде представлено підготовлений проект відповідного Указу.

До основних завдань у цій сфері відношу створення в Україні сучасної, узгодженої зі світовими нормами та стандартами національної системи охорони інтелектуальної власності, забезпечення необхідної законодавчої бази. Це надто коштовний товар, щоб бездумно його розтринькувати.

Як інженерові за освітою, мені, природно, ближчі виробництво, точні науки, яким віддав більшу частину життя. Сподіваюся, ви мене розумієте. Але як політик визнаю всю важливість і зростаючу роль соціогуманітарного блоку наук. А відтак — настійну необхідність реального, а не декларованого перегляду їх ролі і місця в суспільному розвитку, творенні майбутнього нашої держави та її громадян. У цій сфері ще не зжито рудименти попередньої епохи, коли гуманітарна складова науки зводилася до обслуговування панівної ідеології та офіційної політики, обґрунтування, виправдання та підтримки їх канонів і догм.

Сьогодні соціально-гуманітарні науки покликані давати всебічний, об'єктивний і чесний аналіз політичних та соціально-економічних процесів, що відбуваються у державі, постійно й осмислено узагальнювати суспільний досвід і виробляти на цій основі зважені прогнози та пропозиції, максимально прораховуючи можливі наслідки їх реалізації. І відповідно застерігати політиків та державних діячів від хибних рішень і необачних

кроків, аргументовано показувати сутність і цілі демагогії, популізму, політичної, соціальної та економічної міфотворчості, чого у нас, на жаль, ще не бракує.

За великим рахунком, чогось нового у такій постановці питання немає. Але давайте скажемо, поклавши руку на серце: чи завжди діяльність нашої науки, її кадрів співвідноситься з актуальними, очевидними і, як нині прийнято говорити, прозорими завданнями? Я в цьому не певний. Надто вже багато у нас свідчень того, що зазначений блок наук і реальне життя існують наче окремо одне від одного, а їхні орбіти коли й пересікаються, то досить рідко. Якщо хтось вважає таку оцінку надто категоричною, давайте разом поміркуємо над таким, я б сказав, феноменом.

Мабуть, не буде перебільшенням сказати, що однією з найбільш популярних — у розумінні захисту докторських дисертацій (не згадую вже про кандидатські) — є економічна наука. Не хочу нікого образити, але така тенденція, яка з наростаючим темпом спостерігається вже впродовж багатьох років, щось не позначається на самопочутті нашої економіки.

Не абсолютизуючи утилітарне призначення науки, все ж візьму на себе сміливість стверджувати, що без достатнього виходу в суспільну практику наукові дослідження втрачають сенс. І перш за все у частині, що стосується їхньої прогностичної функції.

Навряд чи в кого є сумнів, що ми набили б за роки незалежності значно менше синців та гуль, маючи слушні, доладні, а головне, своєчасні висновки, сигнали і застереження з табору економічної науки. Натомість не бракує повторення вже пройденого, малозрозумілих і малопереконливих рефлексій, пояснень, чому не вдалося те, що задумувалося. Б'ємо, що називається, по хвосту, навздогін. Не сказав би, ніби щось відчутно змінилося і зараз. Тим часом думати є над чим. Така, наприклад, тема: економічна динаміка — це, звичайно, добре, але як її закріпити і взагалі що може бути далі?

У цьому контексті увагу наших економістів мало б привернути зниження останнім часом темпів зростання промислового виробництва в Росії, де також зафіксовано вищий, ніж передбачалося, рівень інфляції. Що це — наслідок якихось випадкових, тимчасових чинників чи вияв циклічної динаміки розвитку?

Питання для України далеко не абстрактне і не риторичне. Економіки обох країн досить тісно пов'язані між собою, значно залежать одна від одної і розвиваються за аналогічними циклами. Отже, фахівцям тут, як мовиться, і карти в руки. Щоб потім не довелося знову бити об поли — мовляв, прогледіли, не зуміли передбачити.

Синдром недавніх років, який я назвав би притупленим відчуттям часу, ще належить подолати і в юридичній науці. У неправовому суспільстві, в якому ми жили, вона просто була непотрібною, перебивалася на других ролях. Звичайно, не тільки, а може, й не стільки ученим-правознавцям можна закинути сьогодні явно недостатнє правове забезпечення розвитку суспільства. Але працювати тут і їм є над чим. Маю на увазі перш за все відсутність синхронізації між політичними, економічними, соціальними перетвореннями та необхідною для цього законодавчою базою.

Міг би сказати про долю дуже важливого і потрібного закону про судоустрій. Його проект було розроблено, апробовано й узгоджено з активною участю вчених і внесено мною у Верховну Раду як першочерговий. Але щойно депутати прийняли у другому читанні свій, інший проект, явно політизованого характеру.

Виходить, і досить часто, так, що життя іде за своїми законами, а законів юридичних, які спрямовували б його у правове русло, або немає взагалі, або вони такі, що розвиток цього життя стримують.

Особливо показове сьогодні у цьому відношенні село. Тут уже на завершальній стадії земельна реформа, а відповідних законодавчих актів — перш за все Земельного кодексу — немає і донині. Мені довелося регулювати такі — і, зауважу, дуже непрості — питання своїми указами. А зараз дехто з тих, хто доклав рук до зволікання з прийняттям законодавчих актів, лякає селян: землю ви, мовляв, одержали за указом, а відповідати будете за законом. Хотів би бачити позицію наших правознавців у подібних питаннях більш активною.

Ви мали змогу переконатися, що я не тільки констатую відставання чи недоліки на тій чи іншій ділянці, у тій чи іншій сфері суспільного життя. Зокрема, мною було ініційовано проведення восени минулого року представницької економічної конференції, яка мала широкий резонанс і за межами України.

Актуальні проблеми, у тому числі і пов'язані з наукою, знайшли відображення у щорічному Посланні до Верховної Ради. У процесі його підготовки були продемонстровані плідні форми співдружності з вченими, насамперед Академії наук. На розвиток цього досвіду я підтримав пропозицію Академії щодо розробки Енергетичної стратегії України на період до 2030 року та дальшу перспективу. Значущість цієї роботи, яка здійснюється під керівництвом академіка А. К. Шидловського, справді важко переоцінити.

А в наступному Посланні до парламенту передбачається спеціальна доповідь «Науково-технічний потенціал України та перспективи його розвитку».

Групу відомих учених на чолі з віце-президентом Національної академії наук І. Ф. Курасом залучено до розробки проекту Концепції реформування політичної системи України. Цей документ має фактично стати доктриною, яка визначатиме модель нашого буття у XXI столітті.

Вважаю даний крок етапним і надаю йому особливого значення і з тієї причини, що у політичній сфері та політичній науці зосереджено — а за деякими вимірами вони ще гостріші — проблеми, про які вже йшлося в гуманітарному блоці мого виступу.

Багато з них для нас ще незвичні і не сприймаються як невідкладні. А тим часом їх нерозв'язаність в Україні є болісним подразником для світового співтовариства. І насамперед у тому, що стосується дальшої демократизації усіх сфер нашого життя, побудови громадянського суспільства, повернення громадськості у простір реальної політики, що у своїй сукупності означає можливість впливати на державні і суспільні справи, запровадження демократичних процедур формування державної волі у відкритому режимі.

Яким чином буде відбуватися цей процес, яких форм набиратиме, ще належить ретельно і всебічно вивчити. Я особисто схилиюся до ідеї створення Всеукраїнської громадської ради у складі найбільш відомих і шанованих в суспільстві, компетентних та авторитетних людей з наданням їй права розгляду проектів рішень державної влади на предмет відповідності демократичним нормам та стандартам. Такі кроки забезпечили б нам відчутне просування до реальної демократії і стали б важливим доповненням до того, чим ми готуємося зустріти перший ювілей своєї держави.

Українським політологам є над чим працювати, і я бажаю їм успіху. А також, з огляду на масштаби, діапазон та складність проблем і завдань, що стоять перед політичними науками, вважав би за необхідне істотно піднести роль та статус відповідних академічних установ або розглянути можливість створення єдиної спеціалізованої державної структури.

На завершення хотів би повторити свою тезу, яку вважаю принципово важливою: нам конче потрібен симбіоз демократичної політики і ефективної науки. Треба спільними зусиллями наповнювати конкретним змістом — і насамперед гуманістичним — цю формулу та обидві її складові.

Нехай для славного колективу Національної академії наук, усієї наукової громадськості України буде дороговказом у цій роботі мудра і добра думка, яка теж прийшла до нас з минулого: де високо стоїть наука, там високо стоїть людина.